

Олександр Шпак, доктор педагогічних наук, професор
Київський національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова

Володимир Терес, кандидат педагогічних наук, старший викладач
Дрогобицький державний педагогічний університет
ім. І. Франка

НАСТУПНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШКІЛ І СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

У статті обґрунтовано наступність в економічній освіті учнів загальноосвітньої школи і студентів вищого педагогічного закладу, розкрито соціально-орієнтовну сутність економічної освіти як однієї із складових інтелектуального потенціалу суспільства, визначено умови, які забезпечують реалізацію методичного принципу наступності у системі “школа – ВНЗ”.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні неперервної економічної освіти шляхом вивчення економіки як базової дисципліни і особливостей її дидактичного забезпечення сприятиме формуванню сучасного економічного мислення – необхідної умови розв’язання цих глобальних проблем. Ці нові положення, висунуті у Національній доктрині розвитку освіти про її неперервність, у тому числі економічної, в усі вікові періоди розвитку людини ставлять перед теорією нові завдання. Розв’язання їх – складна і водночас важлива справа. По-перше, потрібно виділити нові аспекти взаємовпливу і визначити зміст понять та рівень понятійного апарату в кожній віковій групі шкільного, позашкільного і вузівського навчання; позашкільного здобування спеціальності. По-друге, необхідно виділити та узгодити існуючі принципи загальної педагогіки навчання і виховання із загальноекономічними принципами розвитку суспільства, враховуючи зміни, які відбуваються в ньому. Це потребує певних зусиль, творчого підходу, перегляду теоретичних завдань у формуванні економічної грамотності, проведення принципово нових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними завданнями у формуванні економічної грамотності займалися такі науковці, як Б. Ананьєв, А. Алексюк, В. Бондар, З. Єгорова, Н. Кузьміна, В. Лутай, В. Маслов, Н. Нічкало, Н. Нікандров, В. Паламарчук та ін.

Метою статті є висвітлити сутність наступності, охарактеризувати ідею неперервної освіти, розробити концептуальні основи неперервної економічної освіти, розглянути окремі аспекти неперервності економічної освіти учнівської молоді. Охарактеризувати суб’єктивне

становлення особистості на кожній стадії процесу наступності, яке може бути розглянуте за фазами чотирикомпонентної послідовності, де кожна фаза є в своїй сутності процесом формування внутрішньої позиції особистості старшокласника, абітурієнта, студента.

Виклад основного матеріалу. З огляду на вищесказане, важлива роль належить проблемі наступності, яку в широкому аспекті визначають як зв’язок між різними етапами або ступенями розвитку. Його сутність полягає у збереженні тих чи інших елементів цілого або окремих сторін його організації при переході від одного етапу до іншого і взагалі при будь-яких якісних змінах. Наступність – одна з найважливіших сторін діалектичного заперечення закону. *Діалектика* розглядає її, виходячи з тлумачення розвитку як спіралеподібного висхідного руху, кожна вища форма якого, ґрунтуючись на нижчих, не скасовує їх, а включає в себе. У суспільному розвитку наступність форм матеріального виробництва визначає наступність різних форм духовного життя, які, проте, підлягають і своїм внутрішнім законам розвитку, безпосередньо залежачи від нагромадженого попередніми поколіннями матеріалу. Наукове розуміння наступності має особливе значення для аналізу закономірностей розвитку духовної культури, для боротьби як з некритичним ставленням до досягнень минулого, так і з нігілістичним запереченням культурної спадщини [16].

У педагогічному функціональному варіанті вона тлумачиться як “послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу, зв’язок і узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу. Здійснюється при переході від одного уроку до наступного (тобто в системі

НАСТУПНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШКІЛ І СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

уроків), від одного року навчання до наступного. Досягнення наступності в шкільній практиці забезпечується методично і психологічно обґрунтованою побудовою програм, підручників, дотриманням послідовності руху від простого до складнішого в навчанні та організації самостійної роботи учнів і взагалі всією системою методичних засобів” [15].

В Україні, на жаль, ідеї неперервної освіти ще не дістали дійового практичного втілення. У зв'язку з тим, що неперервна освіта є фундаментом для здійснення принципу наступності, коротко зупинимось на її концептуальних основах.

У матеріалах Міжнародної конференції з питання освіти (43-я сесія в Женеві, 1992 р.) вказується, що головна місія неперервної освіти полягає у тому, щоб сприяти підготовці чоловіків і жінок здатних:

- знайти своє місце в житті з тим, щоб об'єднуватися;
- до самовираження з тим, щоб спілкуватися;
- здобувати знання і творити з тим, щоб самовдосконалюватися;
- розуміти світ з тим, щоб краще адаптуватися в ньому;
- зустрічатися задля того, щоб більше поділитися між собою;
- займати активну життєву позицію задля того, щоб будувати кращий світ.

Філософська думка про неперервність освіти в сучасності більше схиляється до розроблення діяльній складовій, у якій, з одного боку, розглядає діяльність як спосіб включення особистості в суспільне життя, з другого боку, трактує її як спосіб самореалізації особистості.

“Ідея неперервної освіти, – говорить І.Зязюн, – пов'язана з переходом освітньої теорії та практики від парадигми викладання до парадигми самоосвіти. Це означає її перехід у засіб творчого зростання особистості, конструктивного подолання ситуацій соціальної і професійної життєвої кризи. ...Неперервна освіта в її розгорнутому розумінні не обмежується часом, термінами, простором, місцем учіння, методами учіння; вона об'єднує всю діяльність і ресурси у сфері освіти та спрямована на досягнення гармонійного розвитку природного потенціалу особи і прогресу у перетворенні суспільства...” [8].

Різні аспекти наповнюють ідею неперервної освіти певним змістом. У національно-педагогічному аспекті ідея неперервності осмислюється так:

1. Завжди в розвитку національної освіти має місце духовність, широке вивчення іноземних мов

задля того, щоб молодь могла, якщо має до цього хист, навчатися і вдома, і за кордоном, реалізуючи ідею самовдосконалення.

2. Процеси модернізації і перебудови системи вищої педагогічної освіти в період ліберального централізму (1984 – 1988 рр.) створили визначену теорією і практикою основу для її перебудови та оновлення на етапі становлення української державності.

3. Самовіддана робота українців у діаспорі утверджувала любов до рідної України, возвеличувала свій народ, не втрачала свого кореня, опікувалася збереженням української мови в діаспорах.

4. Національна ідея самозбереження етносу, української державності, яка шанується у самостійному вільному розвитку, розквіті та примноженні національних елементів культури і побуту, невіддільна від соціально-економічних інтересів народу. Добробут має забезпечити реалізацію національної ідеї української державності.

5. Вибір Україною ідеї індивідуалізації вивчення досвіду країн світу дозволить модернізувати і виробити прийнятні для неї орієнтації розвитку неперервної освіти

Низка науковців (В. Бондар, В. Лутай, В. Маслов, Н. Ничкало) обстоює думку щодо розвитку неперервної освіти в Україні задля:

- утвердження необхідності перебудови навчально-виховного процесу з пасивного споживача знань, умінь, навичок об'єкта впливу – на активного шукача істини, її осмислення та впровадження у своїй діяльності;

- висування і вивчення дії між об'єктом управління і суб'єктом самоуправління законів: необхідної різноманітності (зв'язок між кількістю різноманітностей об'єкта управління) і кількістю різноманітностей органу управління, закону екстремальності (відображення залежності між компонентами педагогічної системи і результатом процесу управління);

- закону зворотного зв'язку (сутність взаємодії між компонентами системи); неперервність навчання як закономірність виходить на той рівень, коли стає процесом цілеспрямованої передачі соціального досвіду на всіх рівнях життєдіяльності особистості. Закономірність неперервності у навчанні фундаментальна, бо дає напрям у сфері навчання, виховання і діяльності.

При цьому відмічаються три взаємозумовлені основні напрямки досліджень: за суб'єктом навчання (життєдіяльність особистості), об'єктом і цілеспрямованою передачею (і середовищем) соціального досвіду. Ігнорування або, принаймні,

НАСТУПНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШКІЛІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

недооцінка якогось із них порушує зміст неперервності і припиняє її. Відновлення ж навчання після довгої перерви надає знанням уривчастого характеру, значно знижує ефективність навчання як у загальній грамотності, так і в специфічних її параметрах, у тому числі й економічному.

У своєму дослідженні ми насамперед виходили з того, що неперервна економічна освіта є органічною складовою єдиної системи неперервної освіти, яка склалася у нашій країні, і водночас містить в собі низку якостей більш загальної системи. Водночас їй притаманні предметна специфіка, індивідуальні характеристики, зумовлені цільовою спрямованістю, змістом, методикою й технологією функціонування всіх компонентів даної системи.

Центральною ідеєю неперервної економічної освіти ми розуміємо як постійний розвиток людини – суб'єкта діяльності – протягом усього її життя, освоєння нею нових економічних умов, залежності її доходу від рівня здобутої освіти.

Розробляючи концептуальні основи неперервної економічної освіти, ми виходили з таких методологічних положень:

- відбувається перехід від монополії державної власності до багатокладних форм власності та диференціації організаційних підходів до ведення підприємницької діяльності;

- характерною прикметою сучасного етапу соціально-економічного життя став перехід від командно-адміністративної системи керівництва до економічних методів управління, від виконання доведених з вищих щаблів управлінської ієрархії планів та наказів до раціонального пошуку ефективних рішень, що спираються на критерії прибутковості, менеджменту та маркетингу;

- економічна освіта покликана стати необхідним атрибутом будь-якої доцільної діяльності, передумовою успішної роботи практично у всіх сферах та галузях господарства, невід'ємною складовою частиною культурного вигляду сучасної людини. Посилюється її ціннісно-орієнтаційне значення, збільшується значення морального виховання;

- збільшується потреба суспільства у радикальній перебудові діяльності освітніх закладів, у поновленні та збагаченні матеріальної основи економічної освіти, спрямованої на формування нового економічного мислення, економічної культури, розвиток заповзятості, ініціативи, вміння приймати нестандартні рішення у різноманітних ситуаціях економічної діяльності.

Необхідно зважити на зв'язок професійного самовизначення учнів з економічними стимулами

трудової діяльності, мотиваційними чинниками професійного становлення та утвердження особистості, проблемами зайнятості населення та їх впливом на пошук кожним індивідом свого місця на ринку праці.

Важливою умовою сучасного етапу економічної освіти стає розв'язання двоєдиного завдання: з одного боку, надання молоді та працівникам закладів освіти соціально-економічних гарантій на початку їх професійного утвердження, з іншого – зменшення юнацького інфантилізму та патерналізму з боку держави.

Передбачається, що навчально-виховний процес в освітніх закладах, зорієнтований на формування економічно свідомої людини, допоможе сформувати такі якості і вміння: розвинуте економічне мислення, почуття власника, реального господаря; вміння прогнозувати економічні наслідки своїх рішень, своєї діяльності; економічно обґрунтоване ставлення до праці та її результатів; отожднення себе зі статусом платника податку, який наділений не лише обов'язком перераховувати платежі до бюджету, але й має право знати, як саме витрачаються і куди спрямовуються сплачені ним податки; прагнення до нарощування трудових доходів, до поліпшення умов життя; орієнтація на раціоналізацію праці та підвищення її економічної ефективності; готовність брати участь у різноманітних формах економічної діяльності, пов'язаних з ринковою економікою, в управлінні виробництвом; перевага морального вибору в ситуаціях, пов'язаних з економічною діяльністю; вміння долати економічні труднощі та кризові ситуації; здатність ефективно використовувати діючий механізм соціально-економічного захисту своїх та суспільних інтересів; потреба в особистісному самовдосконаленні та оновленні економічних знань.

Докорінні зміни в сфері економічної освіти учнівської молоді повинні відбуватися, насамперед, у самій ідеології економічного навчання та виховання. Абстрактно-гуманістичні декларації мають бути замінені новими – теоретичними і водночас апробованими практикою положеннями, насамперед, діяльнісним підходом, який враховує економічну доцільність праці як для конкретної особи, так і для суспільства в цілому. Економічна освіта покликана підняти ефективність трудової діяльності випускників освітніх закладів як в умовах великомасштабного, так і індивідуального промислового та сільськогосподарського виробництва і сфери послуг.

Виходячи з цілісного підходу до розробки

НАСТУПНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШКІЛІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

системи неперервної освіти, не вважаємо за доцільне давати жорсткий перелік змісту, форм та методів реалізації цих положень включно з державним освітнім стандартом, натомість орієнтуємо педагогічні колективи загальноосвітніх та вищих освітянських закладів на творчий підхід та варіативність тих чи інших рішень.

Отже, розглянувши окремі аспекти неперервності економічної освіти учнівської молоді, ми можемо зробити декілька висновків:

- неперервність за формою – це спосіб залишатися на рівні соціальних умов і вимог суспільства;

- як принцип, неперервність проявляється у вигляді основи для удосконалення змісту навчання і освіти; виявляє сутність необхідних коректив при змінах, що постійно відбуваються в суспільстві, нарешті, стимулює розвиток особистості;

- за структурою неперервність існуючої системи навчання є черговим шаблоном у розвитку цієї системи і її вдосконалення;

- за змістом неперервність виступає у вигляді дидактичної системи знань, умінь, навичок, створення відношень;

- у процесуальному аспекті “неперервність як процес систематичного накопичення і поновлення економічних знань, формування економічного мислення, їх перманентної актуалізації згідно з новими змістовими та інституційними вимогами економічного середовища всередині країни та на глобальному ринку, виховання ініціативності, підприємливості, відповідальності за власну економічну поведінку, раціонального прийняття рішень з метою досягнення оптимального результату з максимальним застосуванням інтелектуального потенціалу індивіда та оптимальними затратами наявних ресурсів” [18], стала основою для визначення дидактичних умов економічного виховання в функціональній системі “школа – ВНЗ”.

Наступність в освіті є основною умовою всебічного розвитку особистості, засобом реалізації здібностей, а також удосконалення раніше здобутих знань, умінь і навичок.

Формування установки на наступність – процес тривалий. Йому передують розвинута потреба в здобутті і поглибленні знань, почуття задоволення від учнів, формування пізнавальної активності. Знання, стаючи соціально значимими, впливають на розвиток таких важливих рис особистості, як соціальна активність та соціальна зрілість.

Термін “наступність” такі науки, як філософія, психологія, педагогіка трактують дещо по-різному (Б. Ананьєв, А. Алексюк, В. Бондар,

З. Єгорова, Н. Кузьміна, Н. Нікандров, В. Паламарчук та ін). З філософського боку наступність – це зв’язок між різними етапами або ступенями розвитку, сутність якого полягає у збереженні тих чи інших елементів цілого або окремих сторін його організації при переході від одного етапу до іншого, і взагалі, при будь-яких якісних змінах. Як уже йшлося вище, діалектика розглядає наступність, виходячи з плуначення розвитку як спірального висхідного руху, кожна вища форма якого, ґрунтуючись на нижчих, не скасовує їх, а включає в себе. У суспільному розвитку наступність форм матеріального виробництва визначає наступність різних форм духовного життя, які, проте, підлягають і своїм внутрішнім законам розвитку, безпосередньо залежачи від нагромадженого попередніми поколіннями матеріалу.

Наукове розуміння наступності має особливе значення для аналізу закономірностей розвитку духовної культури, для боротьби як з некріпичним ставленням до досягнень минулого, так і з запереченням культурної спадщини.

Уперше педагогічний принцип наступності був проголошений у кінці 1918 року в документі “Основні принципи єдиної трудової школи”, у написанні якого брали участь Н. Крупська, А. Луначарський. “Вся система нормальних шкіл від дитячого садка до університету, – підкреслюється в документі, – являє собою єдину школу”.

Якість підготовки спеціалістів у ВНЗ залежить від навчання у середній школі, а вищий навчальний заклад, у свою чергу, здійснює великий вплив на розвиток середньої школи. Дійсність принципу наступності визначається структурою системи народної освіти. Під наступністю розуміють “об’єктивно необхідний зв’язок між новим і старим у процесі розвитку того прогресивного, раціонального, що було досягнуте на минулих ступенях, без чого неможливий рух уперед” [17]. Наступність як соціальне явище означає зв’язок між різними етапами розвитку суспільства, його культури, науки і школи. Сутність наступності полягає в тому, що при зміні цілого як системи, зберігаються окремі його компоненти і способи організації. Без наступності неможливий рух уперед в усіх сферах людської діяльності, бо нове не виникає на пустому місці. Його основою є досягнуте на попередніх етапах. Наступність передбачає зв’язок минулого, теперішнього і майбутнього, що дозволяє поєднувати нові форми організації і способи діяльності зі старими, замінювати їх більш досконалими, знаходити нові методи. Як

НАСТУПНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШКІЛІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

педагогічний принцип, наступність визначає тісний зв'язок деяких компонентів, змісту, форм, методів навчання на різних його етапах та ступенях. Наступність дає осмислення вивченого матеріалу на вищому рівні, закріплює вивчені знання новими, розкриває нові зв'язки, завдяки чому збільшується якість засвоєних знань, умінь і навичок. Говорячи про наступність між середньою і вищою школою треба мати на увазі той фундамент знань, умінь і навичок, культуру інтелектуальної праці, які формує середня школа і з чим випускники приходять до ВНЗ. Наступність передбачає готовність випускників школи до навчання у ВНЗ, здатність до систематичної розумової праці, що визначається інтелектуальним розвитком, засвоєнням методів самоосвіти. Інший бік наступності – науково-матеріалістичний світогляд, вольова і моральна стійкість, комунікативність, навички самостійного життя.

ВНЗ, де проходить духовне і наукове формування студентів, продовжує роботу з розвитку і збагачення того, що закладено середньою школою. Найбільш ефективна наступність, якщо між вищим навчальним закладом і середньою школою здійснюються прями зв'язки. Встановлення наступності між середньою і вищою школою допомагає ліквідувати деякі прогалини між ними, у всякому разі, значно їх послабити. Ці прогалини проявляються в змісті освіти і структурі навчального процесу.

Визначення наступності показують, що вони відрізняються один від одного залежно від того, про яку з них йде мова: в умовах одного й того ж навчального закладу, напрямку виховного процесу. Наведемо визначення наступності стосовно середньої школи: *“...поняття наступності включає як її суттєві ознаки таку послідовність навчально-виховної роботи, де у кожному наступному кроці продовжується закріплення, розширення, ускладнення та поглиблення таких знань, умінь і навичок, які склали зміст навчальної діяльності на попередньому етапі”* [12]. Подібні ідеї розвиваються у працях, присвячених різним напрямкам виховного процесу. *“Принцип наступності, – як пише І. Прокоп'єв, – означає логічно підготовлений, природний перехід у розвитку діяльності вихованців від одного етапу до іншого”* [13].

Дані про наступність навчально-виховного процесу в одному й тому ж навчальному закладі можуть використовуватися на стику різних навчальних закладів з урахуванням об'єктивних різниць. Ця специфіка повинна знайти своє

відображення і у визначенні сутності наступності за умови суперечності взаємодії систем навчально-виховного процесу в різних навчальних закладах. Тому особливої уваги заслуговують зусилля авторів, спрямовані на розв'язання цього завдання.

Наведемо характерні визначення такого роду наступності:

“Наступність – це загальнопедагогічний принцип, який за ставленням до навчання потребує постійного забезпечення, нерозривного зв'язку між окремими сторонами, частинами, етапами і ступенями навчання і всередині їх; розширення та поглиблення знань, отриманих на попередніх етапах навчання, перетворення окремих уявлень і понять у чітку систему знань, умінь і навичок; поступово висхідного розгортання усього навчального процесу відповідно до змісту, форми і методів роботи при обов'язковому врахуванні якісних змін, які відбуваються в особистості учнів і студентів” [10].

Специфічніше визначення наступності таке: *“Сутність наступності, яка виражає важливу сторону закону заперечення, стосовно системи виховання в загальноосвітніх і вищих школах, складається зі збереження тих або інших форм і методів виховання при переході з одного навчально-виховного рівня до іншого, більш високого – від загальноосвітньої школи до вищої школи. Наступність у даному випадку полягає не лише у збереженні й перенесенні форм і методів виховної діяльності, притаманних “середній школі і вищій школі”, і навпаки, не в ідентифікації їх, а у встановленні різниці у їх модифікації, а також у появі якісно нових, на базі відмирання старих тощо”* [4].

Термін “наступність”, як уже підкреслювалося, охоплює дуже широкий соціальний діапазон. Наступність притаманна будь-якому раціонально організованому процесові соціальної практики в нашому суспільстві, бо вона припускає *“...той необхідний елемент зв'язку минулого, теперішнього та майбутнього в процесі вироблення організаційних форм, котрий дозволяє діалектично поєднувати старе з новим, здійснювати заміну однієї форми іншою, більш досконалою, знаходити нові форми та створювати передумови для їх успішного розвитку”*.

Принцип наступності тісно пов'язаний з принципами науковості, систематичності, послідовності, обґрунтованості, міцності, доступності та ін., але, звісно, не зводиться до

НАСТУПНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШКІЛІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

них і зберігає свій особливий зміст. Діалектика зв'язку наступності з іншими принципами навчання та виховання виявляється, зокрема, в тому, що технологія наступності є умовою та механізмом реалізації інших принципів навчально-виховного процесу, які, в свою чергу, виступають у ролі зумовлених чинників здійснення наступності.

У цьому зв'язку можна спробувати проаналізувати взаємозв'язок, а також різницю між принципом наступності та суміжними принципами дидактики і виховного процесу в цілому. Таке намагання реалізовано у дослідженні І. Прокоп'єва. Він вважає, що універсальний, фундаментальний взаємозв'язок між принципом наступності та іншими принципами дидактики пояснюється тим, що "наступність як один із специфічних законів суспільної свідомості є також і загальнопедагогічним законом" [13].

У зв'язку з цим суб'єктивне становлення особистості на кожній стадії процесу наступності може бути розглянуто за фазами чотирикомпонентної послідовності, де кожна фаза є у своїй сутності процесом формування внутрішньої позиції особистості старшокласника, абітурієнта, студента [5].

Для школи (старші класи):

- об'єктна фаза – їй має відповідати внутрішня позиція активного опанування нових умов навчання, нових педагогічних установок і вимог, різних видів діяльності, функцій старшокласника, різноманітної інформації у зв'язку з майбутнім життєвим та професійним самовизначенням (фаза виникнення);

- суб'єктно-функціональна фаза – їй має відповідати внутрішня позиція суб'єктивної реалізації функцій старшокласника, формованих школою установок у процесі навчання, суспільної діяльності, профорієнтації. Реалізація таких функцій і установок у діяльності – важливий шлях громадського становлення особистості старшокласника (фаза становлення);

- суб'єктна фаза – їй має відповідати внутрішня позиція свідомої активної участі у навчально-виховному процесі, співробітництва з педагогами у його вдосконаленні, самовиховання відповідно до соціальних вимог до випускника школи і завданнями його життєвого, професійного самовизначення. Тепер старшокласник стає суб'єктом навчально-виховного процесу в прямому значенні цього слова. Суб'єктна поведінка припускає зрілість внутрішньої позиції особистості в динаміці відповідного процесу (фаза зрілості);

- фаза перетворення – старшокласник

переходить в іншу соціальну ситуацію свого розвитку (стає абітурієнтом), чому має відповідати активна реалізація утвореної внутрішньої позиції в нових життєвих умовах та її корекція відповідно до вимог нових умов. Це дозволяє особистості зберігати психологічну стійкість у новій ситуації, діяти спрямовано і послідовно, згідно з утвореними установками.

Для абітурієнта:

- об'єктна фаза – припадає на старші класи середньої школи з відповідними ознаками розвитку внутрішньої позиції, охарактеризованими вище. Контингент абітурієнтів формується в основному з трьох характерних груп старшокласників: "різнібічні", "інтелектуалі-теоретики", "практики". Ця обставина виявляє основну спрямованість виховної роботи з різними групами потенційних абітурієнтів;

- суб'єктно-функціональна фаза – характеризується продовженням активного ознайомлення з обраним ВНЗ, засвоєнням прав, обов'язків, функцій абітурієнта, інтенсивної підготовки до вступних іспитів і співбесіди у приймальній комісії. Мобілізація інтелектуальних, фізичних, психічних ресурсів у стресовій ситуації конкурсних іспитів сприяє підвищенню таких рис особистості, як самостійність, відповідальність, самовладання, вміння "зібратися" і проявити себе;

- суб'єктна фаза – абітурієнт відстоює своє право стати студентом, проявити в ході співбесіди і на вступних екзаменах свою підготовку, інтелектуально-професійний кругозір, захопленість обраною професією. У цій ситуації за зовнішньою схожістю поведінки і прагнення абітурієнтів приховуються різні типологічні установки, охарактеризовані вище в образі старшокласників;

- фаза перетворення – абітурієнт стає студентом, вступаючи в нову соціальну ситуацію розвитку (інші варіанти ми тут не розглядаємо).

Для ВНЗ:

- об'єктна фаза – їй має відповідати внутрішня позиція активного засвоєння нових умов навчання, різних видів діяльності, установок навчально-виховного процесу, функцій нової соціальної ролі, залучення до професії. Безумовно, у студента складається своє ставлення до цієї вузівської новизни (фаза виникнення);

- суб'єктно-функціональна фаза – їй має відповідати внутрішня позиція суб'єктивної реалізації функцій студента у процесах адаптації до ВНЗ, самодіяння, залучення до професії. Реалізація таких функцій і установок у діяльності студента – важливий шлях становлення особистості майбутнього фахівця (фаза становлення);

НАСТУПНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШКІЛІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

- суб'єктна фаза – їй має відповідати внутрішня позиція свідомої співучасті в навчально-виховному процесі, в його удосконаленні, у пред'явленні вимог до товаришів, до себе, згідно з соціальними вимогами до студента як майбутнього фахівця (фаза зрілості);

- фаза перетворення – у випускника завершується адаптація до професії у ВНЗ і починається професійна адаптація в умовах виробництва, самостійної діяльності, де йому належить оволодіти функціями і майстерністю фахівця, досягти професійної зрілості.

Отже, тій чи іншій стадії становлення особистості повинна відповідати певна внутрішня позиція. Однак поняття “повинна відповідати” несе характер педагогічної задачі. Постає питання, як будувати навчально-виховний процес у середній і вищій школі, щоб поняття “повинна відповідати” втілювалося у технологію роботи зі старшокласниками, абітурієнтами, студентами в спадковій послідовності.

Саме в “секретах” педагогічної структуризації навчально-виховного процесу, його змістового і дидактичного забезпечення, основне професійно-визначальне навантаження здійснює методологічний принцип наступності, який враховує багатоманітність та неповторність ситуацій, множину чинників, що впливають на результат, роблять їх законами-тенденціями, законами, які прокладають собі дорогу крізь безліч різноманітних відхилень, неповторних варіантів. Ці закони проявляють себе в безлічі випадків, у конкретних же випадках їх прояв варіантний, а точність – відносна. Закони та принципи, що їх виражають, не спрацьовують автоматично. Кожного разу необхідний аналіз особливостей навчальної операції та наступний мислительний синтез, порівняння законів розвитку педагогічних явищ з особливостями ситуації, з наявністю певних умов [7].

Наступність – одна із закономірних умов усунення суперечності навчально-виховного процесу, яка допомагає учням подолати труднощі. М.Данилов зауважував: *“Рушійною силою навчального процесу є суперечність між висунутим ходом навчання, практичними задачами і реальним рівнем знань, умінь та розумового розвитку учнів”* [6]. Вивчення шкільної та вузівської практики показує, що виділені суперечності особливо ефективно виявляють себе рушійними силами навчального процесу за умови їх планомірного розв'язання.

Принцип наступності важливий для здійснення логіки і процесу навчання та виховання у їх взаємозв'язках. Навчально-виховний процес є, як відомо, неперервним досягненням послідовного

ряду логічно-необхідних цілей. Взаємозалежність логічного і практичного здійснено на основі послідовності, бо вона є найважливішою умовою і першого, і другого.

Ось тому ми проаналізували фонд робіт середньої школи, де наступність навчально-виховного процесу виступає однією з найважливіших традиційних проблем теорії та практики.

Ми поділяємо думку Г. Щукіної, що істинна система неможлива без встановлення наступності і міжпредметних зв'язків, бо різні функції дидактичного принципу наступності у навчально-виховному процесі зумовлені багатозначністю поняття. Оскільки зв'язок наступного з попереднім носить в навчально-виховному процесі необхідний і загальний характер, наступність виступає його закономірністю. Вона дає основу для кваліфікованого здійснення такого зв'язку, будучи її умовою, виступає у якості засобу тощо.

У цьому контексті у посібниках мають місце різні тлумачення сутності і функцій наступності:

- вона є правилом навчання, яке забезпечує реалізацію у першу чергу таких принципів, як науковість, систематичність, послідовність, доступність. Наступність зв'язків – одна з найголовніших умов реалізації цих принципів;

- встановлює зв'язки між новими і попередніми знаннями як елементами цілісної системи;

- встановлює зв'язки між знаннями, повідомленими на одному уроці і в різних темах курсу, між матеріалом різних предметів;

- показує, що на черговому етапі навчання не слід затримувати учнів на конструктивно-встановленому старому в процесі наступності роботи над новим матеріалом;

- робить послідовним зв'язок у роботі окремих класів і шкільних ступенів шляхом використання таких засобів, як узгодження програм та підручників, повторення матеріалу, проведення повторно-узагальнюючих занять, відвідування занять у попередньому класі тощо;

- забезпечує послідовність переходу класу від одних педагогів до інших: учителям молодших класів треба знати програму наступних класів і майбутні вимоги до учнів; педагогам старших класів – рівень підготовки їх нового контингенту (для цього треба вивчити його раніше, допомагаючи кращій підготовці до наступного класу) [9].

Висновки. На жаль, як переконає аналіз, у посібниках вітчизняних вчених (А. Алексюк, В.Галузинський, В. Галузяк, Б. Євтух, Н.Корольова, Н. Мойсеюк, М. Сметанський і

НАСТУПНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ШКІЛІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

М.Фіцула та ін.) принцип наступності розглядається в аспекті принципу систематичності та послідовності. Наші дослідження в контексті системи “загальноосвітня школа – ВНЗ” доводять, що названий принцип не може забезпечити змістовність, форми, методи і засоби взаємозв’язку цих двох структурних освітніх ланок у економічному вихованні учнівської молоді. Як ми підкреслювали вище, технологія наступності є умовою та механізмом реалізації інших принципів навчально-виховного процесу. Таким чином, принцип наступності для педагогів виступає у вигляді логіки розвитку навчально-виховного процесу від школи до ВНЗ, послідовного вивчення та розвитку особистості, кваліфікованого вирішення суперечності у системах педагогічних процесів вищої і середньої школи як рушійних сил цих процесів.

1. Афанасьев В.Г. *Общество: системность, познание и управление.* – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.

2. Білуха М.Т. *Основи наукових досліджень.* – К.: Вища школа, 1997. – 271с.

3. Бляхман Л.С. *Научиться экономически мыслить.* – М., 1984. – 64 с.

4. Брудный В.И. *О преемственности системы, форм и методов коммунистического воспитания в общеобразовательной и высшей школе // Преемственность в системе и методах коммунистического воспитания молодежи в общеобразовательной и высшей школах* – Одесса, 1975. – 3 с.

5. Годник С.М. *Процесс преемственности высшей и средней школы* – Воронеж, 1981. – 207 с.

6. Данилов М.А. *Педагогический процесс и его диалектика* – Советская педагогика, 1970. – № 7. – 42 с.

7. Загвязинский В.И. *Методология и*

методика дидактического исследования – М.: Педагогика, 1982. – 160 с.

8. Зязюн І.А., Сагач Г.М. *Краса педагогічної дії: Навчальний посібник.* – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

9. Ильина Т.А. *Педагогика. Курс лекций* – М.: Просвещение, 1969. – С. 284–286.

10. Мороз А.Г. *Пути обеспечения преемственности в самостоятельной учебной работе учащихся средней общеобразовательной школы и студентов вузов.* Автореферат. Дис. канд. пед. наук – К., 1972. – 24 с.

11. Нисимчук А.С. *Педагогические основы экономического воспитания учащихся в сельской общеобразовательной школе: Дис. ... доктора пед. наук.* – Луцк, 1990. – 271 с.

12. *Преемственность в процессе обучения в школе. Материалы конференции.* Учен. Записки ЛГПИ им. А. Герцена – Л., 1969. – 161с.

13. Прокоп'єв І.І. *Принцип наступності і його здійснення в літній діяльності піонерів.* Автореф. канд. дис. – Мінськ, 1970. – 24 с.

14. Розов В.К. *Роль общеобразовательной школы в экономическом воспитании учащихся, в подготовке их к общественно полезному труду* – М., 1978. – 78 с.

15. *Український педагогічний словник* – К.: Либідь, 1997. – 374 с.

16. *Українська радянська енциклопедія* – К., 1982. – 528 с.

17. *Философский энциклопедический словарь.* – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

18. Шпак О.Т. *Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти: Монографія.* – К.: Четверта хвиля, 2000. – 352 с.



Дрогобич. Дерев'яна церква Воздвиження. 1636.